

Norske

Insekttabeller

5

Norske breiteger
Overfam. Pentatomoidea

Sigmund
Hågvar

"NORSKE INSEKTTABELLER" er en serie norskspråklige bestemmelsestabeller over landets insektfauna.

Tabellene kommer ut uregelmessig og vil bli gjort kjent gjennom "INSEKTNytt".

Foreningens medlemmer oppfordres til å bidra med stoff. Bidrag kan sendes Sigmund Hågvar, Norsk institutt for skogforskning, 1432 Ås-NLH. Retningslinjer er gitt på bakre omslag.

Denne tabellen er til salgs hos foreningens distributør, Jac. Fjelddalen, Postboks 70, 1432 Ås-NLH.

Pris: Medlemmer kr. 10,-, ikke-medlemmer kr. 20,-

INNLEDNING

De store "breitegene", overfamilien Pentatomoidea, inneholder en rekke vanlige og lett bestemmelige arter. Gruppen kjennetegnes på at dyrene har 5 følehornsledd (i motsetning til de andre landtegene som bare har 4 følehornsledd). En nybegynner burde ha stor glede av å prøve seg på denne gruppen. Artene har svært ulikt levevis og er interessante å studere.

Selv for disse store insektene er utbredelse og levevis i Norge mangelfullt kjent. Foruten bestemmelsestabell for de 33 norske artene, inneholder dette heftet en del opplysninger om biotop og næring, samt det vi hittil vet om utbredelsen i vårt land. Til orientering er utbredelsen i Sverige gjengitt i store trekk, - der er artene langt bedre studert. Disse opplysningene er hentet fra Coulianos & Ossiannilsson (1976).

Den angitte norske utbredelsen baserer seg på Strand's gamle system. Disse dataene vil etter hvert bli overført til EIS-systemet (50 x 50 km ruter).

Ytterligere bestemmelseslitteratur samt detaljopplysninger om artenes utseende og levevis finnes i følgende bøker:

Southwood, T.R.E. & Leston, D. 1959. Land and water bugs. 436 pp., Frederick Warne & Co, London.

Wagner, E. 1966. Wanzen oder Heteropteren. I. Pentatomorpha. Tierwelt Deutschlands 54, 1-235.

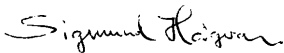
Detaljutbredelse i Sverige fremgår av:

Coulianos, C.-C. & Ossiannilsson, F. 1976.

· Catalogus Insectorum Sueciae. VII. Hemiptera-Heteroptera.
2nd Ed. Ent. Tidsskr. 97, 135-173.

- Jeg er C.C. Coulianos stor takk skyldig for å ha gått kritisk gjennom manuset, og for å ha levert en betydelig del av opplysningene om artenes utbredelse i Norge.

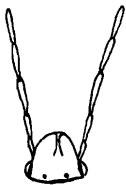
Ås, januar 1984 Norsk institutt for skogforskning.

Sigmund Hågvar

BESTEMMELSESTABELL FOR NORSKE BREITEGER

(Overfamilie Pentatomoidea)

33 norske arter

Kjennetegn: Rel. store, breie landteger med
5 følehornsledde (Penta = 5).

Bestemmelse til familie:

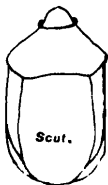

1. - Tars med 2 ledd ACANTHOSOMIDAE
- Tars med 3 ledd 2

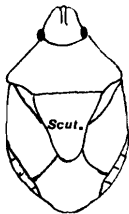

2. - Tibier (= legg, som tarsen er festet
til) med kraftige torner, som er
minst like lange som halve tibias
tykkelse CYDNIDAE

- Tibier uten torner (eller om de er
tornet (Odontoscelis) er scutellum
svært stor og dekker bakkroppen,
dyret brunlig) 3

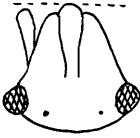

3. - Scutellum stor, dekker hele
bakkroppen SCUTELLERIDAE
- Scutellum rekker bare til midt
på bakkroppen PENTATOMIDAE

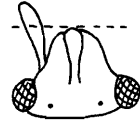

ARTSBESTEMMELSE AV 1. FAMILIE, ACANTHOSOMIDAE

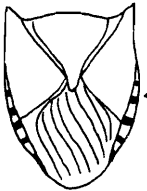
(7 norske arter)

1. - Første følehornsledd kort, rekker ikke fram til spissen av hodet Cyphostethus tristriatus

- Første følehornsledd langt, rager tydelig foran hodespissen 2
2. - Stor art, minst 13 mm lang . Acanthosoma haemorrhoidale
- Mindre, under 12 mm lang . 3

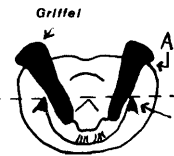
3. - Connexivum (= kanten på bakkroppens overside) med svarte flekker 4 (slekten Elasmucha)
- Connexivum uten svarte flekker 6 (slekten Elasmostethus)

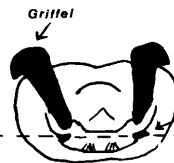
4. - Pronotum (kroppsdelen bak hodet) med en stor torn på hver side Elasmucha ferrugata
- Pronotum uten stor torn på sidene 5

5. - Undersiden (buken) tett besatt med kraftige, svarte, små prikker Elasmucha fieberi

- Buk uten svarte prikker . . . Elasmucha grisea

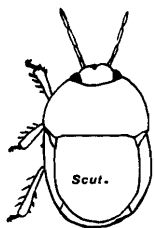
6. - Spissen av hannens bakkropp som på figuren (sett rett bakfra). Merk: Griffelens utvekst ved A er rel. liten og danner ikke noen rett vinkel i innerhjørnet A. Tornene ved B er rel. store, og forbindelseslinjen mellom dem (c) krysser griflene. (På istervier!) Elasmostethus brevis

- Spissen av hannens bakkropp som på den andre figuren (sett rett bakfra). Merk: Griffelens utvekst er mere markant, med rett vinkel i innerhjørnet A. Tornene ved B er små, og forbindelseslinjen mellom dem går under griflene Elasmostethus interstinctus

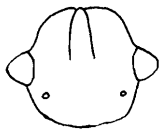
ARTSBESTEMMELSE AV 2. FAMILIE, CYDNIDAE

(5 norske arter)

- 1. - Scutellum stor, dekker nesten hele bakkroppen.
Skinsnende svart dyr med sterkt hvelvet overside
(billelignende). Noe metallisk blågrønn
- eller bronseglans Thyreocoris scarabaeoides

- Scutellum "normal", rekker ca. til midt på
bakkroppen 2

- 2. - Øyne ikke kuleformet, men mer kjegleformet
utstående. Liten, oval, mørkebrun/svart
art, 3.5-4.5 mm lang Legnotus picipes

- Øyne kuleformete. Større dyr, over 6 mm
lengde 3 (slekten Sehirus)

- 3. - Helt svart, uten lyse tegninger
. Sehirus luctuosus

- Svart eller mørkeblå, med lyse
tegninger 4

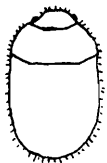

- 4. - En liten, lys flekk på hver dekk-
vinge Sehirus biguttatus

- Hver dekkvinge har 2 store lyse flekker, en C-formet
foran og en trekantet bak . . Sehirus bicolor

ARTSBESTEMMELSE AV 3. FAMILIE, SCUTELLERIDAE

(3 norske arter)

1. - Tett håret (overside svartbrun til svart).
Hode bredere enn langt . . . Odontoscelis fuliginosa

- Ikke håret insekt. Hode så langt som
eller lengre enn bredt . . . 2

2. - Når dyret sees fra siden, kan man på
bakbrystet (som bakbeina er festet til)
se en åpning for stinkkjertelen.
Dyrets lengde 8.5 - 10.5 mm . Eurygaster testudinaria

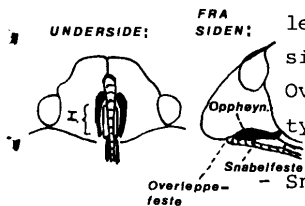

- Ingen synlig slik åpning.
Dyrets lengde 7.5 - 8 mm . . Phimodera lapponica

ARTSBESTEMMELSE AV 4. FAMILIE, PENTATOMIDAE

(18 norske arter)

1. - Snabelen springer ut fra hodets underside, et stykke bak hodets spiss. Snabelens 1. ledd er ikke påfallende tykkere enn de andre og ligger i nesten hele sin lengde i en renne mellom to opphøyninger.

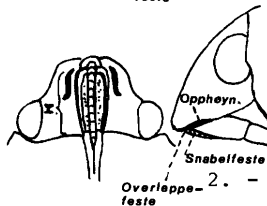

Overleppen, som er en del av snabelen, springer ut tydelig foran festet for 1. ledd 2

- Snabelen springer ut umiddelbart under hodespissen.

1. ledd. er påfallende tykkere enn de andre og ligger bare på en mindre del av strekningen mellom opphøyninger. Overleppen er festet umiddelbart foran

1. ledd 15

2. - Mellom midthoftene er det en renne i dyrets lengderetning 3

- Mellom midthoftene ingen lengderenne, men ofte en opphøyet kjøl 7

3. - Hodets og pronotums sidekanter flate og bladaktige. Hodet avrundet foran, ikke spisst 4 (slekten Sciocoris)

- Hodets og pronotums sidekanter ikke flate og bladaktige. Hodet "spisst" 6

4. - Foran øynene har hodet en tydelig innbuktning Sciocoris microphthalmus

- Foran øynene ingen tydelig innbuktning 5

5. - Buk gulbrun til brun med svarte tegninger Sciocoris cursitans

- Buk ensfarget brun Sciocoris umbrinus

6. - 2. følehornsledd når ikke fram til
hodespissen Aelia acuminata
- 2. følehornsledd rekker tydelig
foran hodespissen Neottiglossa pusilla

7. - Pronotum formet som på figuren.
Brun art med sterkt rødbrune
bein Pentatoma rufipes

- Pronotum annerledes formet 8

8. - Oversiden mørk, glinsende i grønt
eller blått, og med gule eller
røde flekker Eurydema oleracea

- Oversiden annerledes 9

9. - Stinkkjertelens åpning på siden av
dyret (nær hoftene) er uten "avløpsrenne".
Kropp sterkt hvelvet Stagonomus pusillus

- Stinkkjertel med "avløps-
renne" 10 (slektsgruppe Carpacorini)

10. - Oversiden ikke grønn eller oliven
. 11

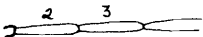
- Oversiden (eller det meste av den)
grønn eller oliven 13

11. - Alle fire ytterste følehornsledd svart-
og gulringet. Pronotum tydelig håret
(ses fra siden). Dolycoris baccarum

- Følere annerledes. Pronotum ikke
håret 12

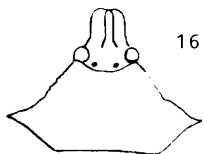
12. - 2. følerledd høyst 1.2 x så langt som 3.
1.-3. ledd rødgule, 4.-5. ledd delvis
svarte Holcostethus vernalis

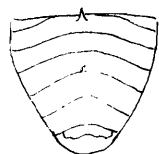
- 2. følehornsledd 1.5-2 x så langt som 3.
2.-5. ledd svarte Carpocoris purpureipennis

13. - Scutellum ensfarget. Kantene av pronotum
ikke lyse Palomena prasina
- Spissen av scutellum med elfenbenshvit flekk.
Pronotum oftest med smale, lyse sidekanter.
. 14 (slekten Pitedia)
14. - Snabelen rekker bare såvidt bak bakhoftene.
Slutten av 2. ledd ligger mellom for- og
midthoftene Pitedia juniperina
- Snabelen rager godt bakom bakhoftene inn på
bakkroppen. 2. ledd når midthoftene
. Pitedia pinicola
15. - Pronotums siderand glatt, uten "sagtakking".
Ensfarget, metallglinsende, blågrønn-
fiolett art, 5 - 7 mm . . . Zicrona caerulea
- Pronotums siderand er i fremste halvdel
"sagtakket". Ikke ensfarget blågrønn
overside. Over 8 mm lang . 16

16. - Pronotum med en stor spiss til hver
side. 11 - 13 mm Picromerus bidens
- Pronotum annerledes 17

17. - På undersiden har dyret en liten torn
som rager fram mellom bakhoftene.
10 - 13 mm Troilus luridus
- Ingen slik torn. 8 - 9 mm . Rhacognathus punctatus

MERKNAD

For nybegynnere kan pkt. 1 i tabellen for Pentatomidae være vanskelig. Det er imidlertid lett å sjekke om dyret hører til gruppen med snabelfeste under hodespissen (pkt. 15-17), da denne gruppen bare har 4 arter. En kort karakteristikk av disse artene følger nedenfor.

Zicrona caerulea

Eneste art i familien med metallskinnende, blågrønn overside.

Picromerus bidens

De store, skarpe spissene på pronotum er karakteristisk (se tegn. over, pkt. 16).

Troilus luridus

Pronotums siderand sagtakket i fremste halvdel, men arten har ellers ikke de trekk som er nevnt for P. bidens og R. punctatus.

Rhacognatus punctatus: Tas lett på at tibia på alle bein har en lysegul, bred ring. Fargen på dyret er ellers mørkebrun.

Noen opplysninger om norske breiteger (PENTATOMOIDEA)

(De fleste overvintrer som voksne.)

<u>Familie/art</u>	<u>Biotop</u>	<u>Næring</u>	<u>Utbredelse i Sverige</u>	<u>Merknader</u>
<u>PENTATOMIDAE</u>				
<u>Sciocoris cursitans</u>	Tørt, varmt, gjerne sand- eller kalkgrunn. Mest på bakken.	Ukjent	Sydlig tredjedel	Opp i vegetasjonen på varme dager.
<u>Sciocoris microphthalmus</u>	På bakken. Funnet bl.a. under gras på tørre bakker.	Ukjent?	Nordlig halvdel!	Går høyt over havet.
<u>Sciocoris umbrinus</u>	Sandjord. Solrike skogbryn.	Ukjent?	Hele landet.	
<u>Aelia acuminata</u>	Tørre bakker, blant gras	Ulike grasarter	Sydlig halvdel (ett funn i nord)	Vanlig
<u>Neottiglossa pusilla</u>	Grasmark, gjerne enger og skoglysninger. Fuktigere steder enn A. acuminata.	Gras	Mangler bare lengst i nord.	
<u>Stagonomus pusillus</u>	Skogkanter og andre skyggefulle steder.	Legeveronika	Sydlig tredjedel	
<u>Holcostethus vernalis</u>	Urter og kratt tørre steder. Også på trær.	Usikker. Predator?	Sydlig halvdel	
<u>Palomena prasina</u>	Trær og busker. Også på urter og korn.	Mange planter, bl.a. hassel. Suger på korn.	Mangler bare lengst i nord.	Om høsten ofte rødbrune, men grønne etter overvintring. Vanlig.
<u>Pitedia juniperina</u>	På frukt bærende einer.	Einer (frukter)	Hele landet.	I nord over på krekling.
<u>Pitedia pinicola</u>	På furu	Furu. Av og til predator.	Sydligste 2/3.	

Familie/art	Biotop	Næring	Utbredelse i Sverige	Merknader
<u>Carpocoris purpureipennis</u>	Urter, ofte på blomster	?	Sydligste tredjedel.	
<u>Dolycoris baccarum</u>	Enger, tørre bakker, skogkanter (gjærne rikt med blomster).	Mange vertsplanter. Ex: tistler, kongsslys. Suger på både blomster og frukter (også på korn).	Sydlig 3/4	Vanlig. Kan være predator (bladlus, bille-egg)
<u>Pentatoma rufipes</u>	Skog (spesielt i lauvtrærnes kroner), frukthager.	Bl.a. eik, or, kirsebær, eple. Kan være predator, bl.a. på sommerfugllarver.	Sydlig halvdel.	Livscyklus uklar.
<u>Eurydema oleraceum</u>	Blomsterenger	Korsblomster (frø). Nymfene kan være predatorer.	Sydlig 3/4	Vanlig. Skadedyr på kål i Tyskl., Sverige. Fargevariasjon etter temperatur og fuktighet.
<u>Picromerus bidens</u>	Bl.a. blomsterenger nær skog eller vann, også lauvtrær. Varme viktig.	Mest predator. Spes. larver av sommerfugler og biller. Tidlige numfestadier er phytophage. Alle stadier suger noe plantesaft.	Mangler bare i nordligste innland.	Overvintrer som egg. Eggfylte ♀♀ tallrike i aug.-sept.
<u>Troilus luridus</u>	Lauv- og barskog. Ofte høyt oppe i trærne.	Predator. Av og til plantesaft.	Sydlig 1/3	
<u>Rhacognathus punctatus</u>	Bjørk/Salix blandet vegetasjon. Relativt fuktig, gjerne med røsslyng.	Predator	Funnet helt i nord, men få funn i nordlige halvdel (sydlig tyngdepunkt).	
<u>Zicrona caerulea</u>	Ofte på myrete områder med bl.a. mjødukt. Også i andre biotoper (geiterams, bjørk, Salix).	Predator, men også plante-saft (f.eks. geiterams).	Trolig hele landet.	Tallrik på Salix og bjørk der det er mye billelarver (bladbiller)

Familie/art	Biotop	Næring	Utbredelse i Sverige	Merknader
<u>ACANTHOSOMIDAE</u>				
<u>Acanthosoma</u> <u>haemorrhoidale</u>	Lauvtrær, spes. i skogkanter.	Ulike lauvtrær. Sverige og Engl.: Hagtorn typisk, tar mye bærene.	Sydlig halv- del.	Nymfer funnet i stort an- tall på bær-rike rognebærtrær.
<u>Elasmostethus</u> <u>brevis</u>	F.eks. skogs- myrer (fuktig)	Istervier	Sydlig 1/3	Tatt bare én gang i Norge. Bør ettersøkes på istervier.
<u>Elasmostethus</u> <u>interstinctus</u>	Bjørk. (Til- feldig kan voksne dyr fin- nes på andre trær.)	Bjørk	Hele landet	Vanlig. Flyr tallrik på kveldstid om høsten.
<u>Elasmucha</u> <u>grisea</u>	Bjørk (or)	Bjørk	Sydlig 2/3	Yngelpleie. Vanlig.
<u>Elasmucha</u> <u>ferrugata</u>	Blåbær-skog	Blåbærplanter. Suger på bærene.	Sydlig halv- del.	
<u>Elasmucha</u> <u>fieberi</u>	Skog. Særlig på myrer.	Furu, bjørk, (hassel, or)	Trolig hele landet	
<u>Cyphostethus</u> <u>tristriatus</u>	Einer	Einerbær	Bare sydlige 1/4	Også på andre innførte arter i Cypress-fam.
<u>CYDNIDAE</u>				
<u>Legnotus</u> <u>picipes</u>	Tørre enger/ bakker, ofte sandet og nær havstrand. Finnes gjerne på bakken.	Gulmaure	Sydlig 1/3	
<u>Sehirus</u> <u>bicolor</u>	Skog/kratt	White dead- nettle (England)	Sydlig 1/3	
<u>Sehirus</u> <u>biguttatus</u>	Mest på bakken. Kan grave seg ned og suge på røtter.	Suger på røtter til marimjelle	Hele landet	
<u>Sehirus</u> <u>luctuosus</u>	Rel. tørt, ofte sandjord. Mye på bakken.	Forglemmegei- arter	Sydlig halv- del.	
<u>Thyreocoris</u> <u>scarabaeoides</u>	Tørt, varmt, på bakken.	Fioler? Av og til på soleier.	Sydlig halv- del.	

Familie/art	Biotop	Næring	Utbredelse i Sverige	Merknader
<u>SCUTELLERIDAE</u>				
<u>Odontoscelis</u> <u>fuliginosa</u>	Sandbunn, ev. kalk	På røtter og stammer av erteplanter.	Bare sydlige 1/4	Overvintrer som små nymfer.
<u>Phimodera</u> <u>lapponica</u>	Tørt, sandet	Melbær, rype- bær	Nordlige 2/3! (Få funn)	
<u>Eurygaster</u> <u>testudinaria</u>	Fuktige enger med starr	Starr	Sydlige halv- del	

KJENT UTBREDELSE I NORGE	Ø	AK	HE sn	O sn	B øv	VE	TE yl	AA yl	VA yl	R yl	HO yl	SF yl	MR yl	ST yl	NT yl	Ns yl	Nn øv	TR yl	F vi	nø
PENTATOMIDAE																				
Sciocoris cursitans		+						+												
Sciocoris microphthalmus	+	+		++				+												
Sciocoris umbrinus	+	+	+	+	++		+	+	+	+										
Aelia acuminata	+	+			+	+	+	+	+			+								
Neottiglossa pusilla	+	+	+	+	++	+	+	+				+		+						
Stagonomus pusillus	+				+		+	+	+											
Holcostethus vernalis	+	+	+		+		+	+	+											
Palomena prasina	+	+			+	+	+	+					+							
Pitedia juniperina	+	+	++	+	++	+		+	+	++	++	+	+			+		+		
Pitedia pinicola	+	+	+		+			+												
Carpocoris purpureipennis		+	+		+															
Dolycoris baccarum	+	+	+	++	++	+	+	+	+	++	++	+		+	+					
Pentatoma rufipes	+	+		+	+	+	++	+	+	+		+	+							
Eurydema oleraceum	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+								
Picromerus bidens	+	+	+	+	++	+	++	+	+	+	+	+								
Troilus luridus								+												
Rhacognatus punctatus	+	+			+		+	+	+	+	+									
Zicrona caerulea	+	+	+	+	++	+		+								+				+
ACANTHOSOMIDAE																				
Acanthosoma haemorrhoidale	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	++	+	+							
Elasmostethus brevis		+																		
Elasmostethus interstinctus	+	+	+	+	+	+	++	+	+	++	++	++		+						
Elasmucha grisea	+	+	+	++	++	+	+	+	+	+	++	++	++	+						
Elasmucha ferrugata	+	+			+			+												
Elasmucha fieberi		+	+		++	+		+	+	++	++		+							
Cyphostethus tristriatus	+	+			+															
CYDNIDAE																				
Legnotus picipes	+																			
Sehirus bicolor	+	+																		
Sehirus biguttatus	+	+		+	++	+	+	+	+	+	+	+			+	++		++		
Sehirus luctuosus	+	+			++	+	+	+				+								
Thyreocoris scarabaeoides	+	+			+	+	+	+	+											
SCUTELLERIDAE																				
Odontoscelis fuliginosa		+		+	+															
Phimodera lapponica								+												
Eurygaster testudinaria		+	+		+	+		+								+				

Rettledning til bidragsytere

1. Manuskriptet leveres maskinskrevet på A-4 ark.

Da det taes direkte kopi av manuset (som forminskes ned til A-5 ved trykningen), må manuset være pent og feilfritt.

2. Figurer tegnes med tusj og kan limes inn hvor som helst i manuset. Husk figurtekst under. Ofte kan det passe å samle figurene på egne sider. Da må denne figursiden stå så nær tekstomtalen som mulig, helst vis-a-vis.

3. Den første manussiden gis sidenr. 1. (Tittelsiden nummereres ikke.) Selve omslaget utformes av foreningen.

- Bruk ellers tidligere numre som forbilde.

Postboks 70, N 1432 Ås-NLH
NORWAY